

KLUIZENAARS EN VOORAL ‘CLUSENESSEN’ IN GENT

Uit de schatkamers van Alfons Van Werveke

Luc Devriese

Even samenvatten

In Gent leefden vanaf minstens de veertiende eeuw tot aan de opheffing door Jozef II, vermoedelijk aldoor kluzenaars en vooral kluzenaressen ('heremyten' en 'clusenessen'). In het begin van de Spaanse tijd kende het fenomeen een bloeiperiode. Het valt op dat deze vrome lieden niet willekeurig over de stad verspreid in hun kluis leefden, maar op welbepaalde plaatsen: aan de Volderskapel dicht bij de Brabantdam, bij het klooster van de tempeliers en hun opvolgers (Tempelhof) en daar dichtbij op de Geuzenberg, op het kerkhof van de Sint-Maartenskerk van Ekkerghem, bij de Sint-Kwintenskapel op Sint-Pieters en op de Koutervest bij de Schipperskapel. Ook buiten de stad, in Gentbrugge, Zwijnaarde en Wondelgem tot in Ertvelde-Stoepe toe, verbleven door de Gentse overheid ondersteunde kluzenaars. Een enkele kreeg een aanzienlijke subsidie door bemiddeling van aartshertogin Isabella, maar de meesten leefden vermoedelijk zeer arm. Niet allen sloten zich totaal af van de wereld. Sommigen oefenden functies uit: bediening van een kapel, lesgeven aan kinderen. Ze vormden hier en daar ook kleine gemeenschappen zonder duidelijk statuut. Twee nog niet zo lang geleden uit Gent verdwenen kloosterstichtingen met uiterst streng regime van opsluiting (slotkloosters) gingen terug op kluzenaressen: de Collettinen van de heilige Coleta, en de Theresianen in het voetspoor van Madeleine de Trazegnies.

Inleiding

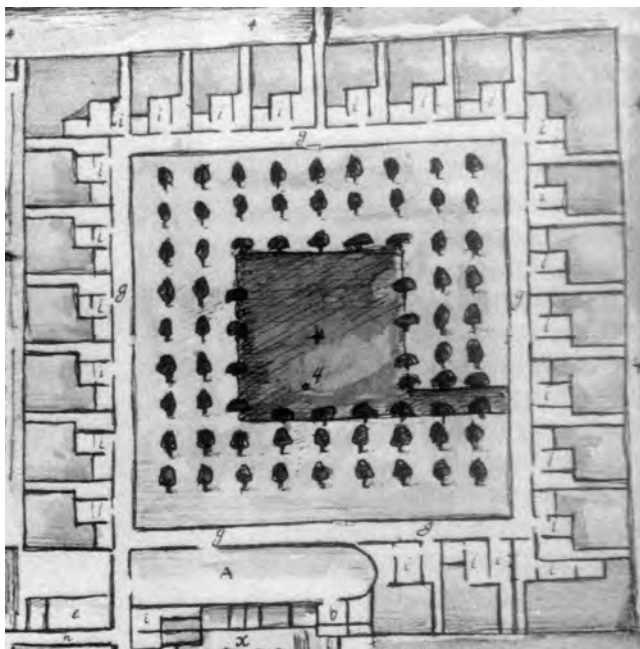
In de middeleeuwen en ook nog veel later zijn er bijzonder godvruchtige personen geweest die zich jarenlang volledig afsloten of lieten afsluiten van de rest van de wereld om boete te doen 'voor de zonden der wereld', zoals dat heette in de christelijke gebeden. Kluzenaars brachten hun lange dagen door in totale afzondering in een apart bouwseltje of een grot in streken waar die voorkwamen, in een kluis ergens te velde ver van de bewoonde wereld, zo ziet het steriotype beeld er uit, beeld dat we ontleen aan het levensverhaal van Sint-Antonius, eremijt in de Egyptische Woestijn (afb. 1). Hoewel ze ook eremijten, woestijnkluzenaars (van het Griekse eremos: woestijn) genoemd wer-

den, leefden de meeste Gentse kluizenaars midden in de stad, dichtbij een klooster of kerk, in een huisje op een kerkhof, bijvoorbeeld. De term kluis, waarvan hun benaming afgeleid is, betekent afgesloten (Latijn *clausus*, Frans *clos*) en dat mag je letterlijk nemen.

Afb. 1. Sint-Antonius eremijt. Detail uit een reliekschrijn in de Seleskestkerk (Sint-Salvator), Sleepstraat Gent (foto 2017).

Ook klooster (*claustrum*) heeft die betekenis, maar daarin wonen vrouwelijke of mannelijke geestelijken in groep (*cenobium*, vandaar *cenobieten*), teruggetrokken uit de wereld. Volgens een standaarduitdrukking te vinden in tal van Gentse archiefpapieren, heten ze zelfs ‘gestorven voor de wereld’. De meeste kloosterlingen leven, slapen en bidden gezamenlijk. Enkel de kartuizers (in Gent ‘chartreuzen’ genoemd) maakten hierop een uitzondering. Elke monnik beschikte over een apart woninkje binnen een omheining omheen alle huisjes

Afb. 2. Het karthuizerklooster op Meerhem, bij de huidige Karthuizerlaan. Grondplan uit 1652 met dertien kluizen: aparte huisjes met voorhofje rond een beboomd pleintje met onderaan de kapel (uit: Boerrigter, E., De Grauwe, E., 1991, Meerhem, toen en nu, Gent, p. 19). De voorganger die tot aan de calvenistentijd op Rooigem buiten de stadsmuren stond, had een gelijkaardige opbouw.

samen (afb. 2). Ook andere kloostergemeenschappen beschikten over een kluizen waarin een van de religieuzen zich een tijdlang kon afzonderen, maar dat was geen onderdeel van hun normale levenswijze. Bij de ongeschoeide karmelieten in de Burgstraat is de kluizen zelfs nog steeds in gebruik voor meestal korte of relatief korte verblijven van kloosterlingen of buitenstaanders.

De heilige Coleta sluit zich op in Corbie

Vooraleer de Gentse situatie te schetsen, iets over het leven van de heilige Coleta die op 7 maart 1447 in het door haar aan de Gentse Goudstraat gestichte kloostertje (afb. 3) stierf in ‘een geur van heiligheid’ (1). Deze toch wel heel bijzondere persoonlijkheid liet zich op haar eenentwintigste opsluiten in een nevenruimte van de kerk van het Artesische stadje Corbie bij Amiens, waar ze in 1381 geboren was. Hoe zag dat er uit? ‘Een zeer eng voorportaal waar zeldzame bezoekers mogen komen. Tralies scheidten het van de wooncel. Daarin staat een arm bedje, een bankje en de rol waarin brave mensen het

voedsel voor de kluisnares leggen. Naast deze cel de bidplaats. Hier heeft men in de kerkmuur, met het uitzicht op het koor, een opening gekapt, waarin een kruisvormige ijzeren tralie is gemetseld. Een schuifdeurke laat haar toe het vensterke te sluiten, en het te openen om haar biecht te spreken, de heilige communie te ontvangen en de diensten bij te wonen'. Ze draagt een ruw-harig kleed. 'Drie kettingen snijden rond haar lenden in het weke vlees'. 'Wanneer slaap en vermoeienis haar overvallen, tracht Coleta rust te vinden op het bed vol takken en wortels. Het hoofd ligt op een houten blok'. Zo blijft de jonge vrouw vier jaar lang in Corbie tot ze naar de paus geroepen wordt en begint te reizen om vrouwenkloosters levend volgens de regel van de heilige Clara (klarissen) te hervormen en te stichten, onder meer in Gent.

Afb. 3. Gedenkplaat aan de straatgevel van tot grote woning omgebouwde kapel van het Colettinenklooster gesticht door de heilige Coleta van Corbie in de Gentse Goudstraat (foto 2017, detail)

Tijdens de late middeleeuwen

We kunnen ons een beeld vormen van ons onderwerp in Gent, zij het erg fragmentair, dank zij de archiefopzoeken van Alfons Van Werveke, die ons duidelijk maken dat kluisenaars en kluisenaressen ook hier allesbehalve zeldzaam waren. De vrouwen werden clusenessen of cluserigghen genoemd, terwijl de mannelijke kluisenaars meestal als heremyt en soms als cluseneere aangeduid werden.

Uit 1470-1471 dateert een document dat ons toelaat een overzicht te geven van de Gentse kluisenaars aan het einde van de middeleeuwen. Toen gaf een

weldoener bij testament 12 groten Vlaams aan 'de 6 clusen, te weten: Tempelhuus, Gendbrugge, den Voldershuus, St Quintins, Wondelgem ende Zwin-aerde, allen clusenessen. Veel was dat niet: de waarde van ongeveer drie daglonen in die tijd (2). De stad zorgde voor brandstof, zoals dat ook het geval was voor de kloosters en godshuizen. Zo kregen de kluizenaresen in het Voldershuis, bij Sint-Kwintens, op Ekkergerm en in het Tempelhuus in de jaren 1389-1391 turf aan huis bezorgd. Zelfs een kluizenares in Wondelgem kreeg in 1376-1387 turf van de stad Gent. In 1352 werden de 'cluserigghen' van Wondelgem vergoed voor het gebruik van hun 'husaighe' en voor het 'onghe-rief' dat ze te verduren hadden vanwege Gentse krijgslui die ze op logement kregen.

Een post in de stadsrekeningen van 1410-1411 vermeldt 'den cluseneere up de Cauter veste'. Op die vest, tussen de Kouter en de Ketelvaart naast de verdwenen Schipperskapel, stonden in 1433-1434 'huusen ende steden... deen nef-fens dandere, gheheeten de Clusen. In 1461-1462 heeft men het over 'een huus ende stede up de Cauterveste, gheheeten de Cluse, met eender crieckerie (boomgaard) ende lochtinghen (tuinen) daar achter staende, twee stallen, de poorte ende thuus boven de poorte'. Niet echt een nederig kluishutje.

Ook op Ekkergerm huisden er blijkbaar aldoor 'clusenessen' of kluizenars in een 'ermitage'. In 1428 ontving de 'grootmeesterigge' van het Klein Begijnhof 'ter Hoyen' een som om te beleggen om jaarlijks een 'ervelicke rente' op te brengen van vier groot, te geven aan de 'clusenessen van Eckergem'. In ruil voor dit nederig sommetje moesten ze bidden voor de zielen van de schenkster, van haar vader en moeder 'ende allen zielen daer so over begheerene es'.

Ook bij het Tempelhuus, het klooster van de tempeliers bij de huidige Tempelhof, huisden 'clusenessen'. In 1418-1419 kregen ze 48 groten 'in almoesen t'hulpen thaeren werke'. Niet ver daar vandaan, op de Guldenen- of Geuzenberg, verbleven er kluizenars, minstens vanaf de vijftiende eeuw tot aan het einde van de achttiende eeuw.

Achter het kerkhof van Gentbrugge was in 1377 een kluis aangebouwd bij het kasteel dat er tot op heden de naam Oude Kluis aan overhield (afb. 4). Na een brand waarbij een kluizenares omkwam, werd de kluis heropgebouwd aansluitend bij de kasteelkapel. Hierin kon de bewoonster vanuit de kluis de kerkdiensten bijwonen zonder haar slot te verlaten (3). In 1763 wordt in Gentbrugge de verkoop van dit 'speelgoed' (maison de plaisance) dicht bij de kerk genoteerd, 'gediend hebbende voor een congregatie van kluyzeneers'. Blijk-

Afb. 4. Kasteel 'Oude Kluize' van Gentbrugge aan het begin van de vorige eeuw in de typische stijl van Armand Heins. Er was een kluis aangebouwd bij de kapel van dit 'speelgoed' (maison de plaisance).

baar leefde daar toen een groepje van die lieden en waren die niet echt wat we verstaan onder kluizenaars. Ze werden zelfs 'broeders heremijten' genoemd, eigenlijk een contradictorische term. Sommigen hielden school, anderen gingen zieken dienen.

Het was wel niet altijd allemaal peis en vree in die kluizen. In 1482 'was onthoofd ende daernaer gevierendeelt Roegier de Caerdemackere, clusenaer up Sent Amants berch omme tot hij hem selven ghepresenteert hadde, omme gelts wille, eenighe personen, officiers wesende, doet (dood) te slaene ende de stede van Gendt in diversche plaetsen in viere te stecken'. De doodstraf werd uitgevoerd op het Sint-Veerleplein (4).

In de Spaanse tijd

Voor de eerste decennia van onze Spaanse tijd vormden een bloeiperiode voor kluizenaars. We kunnen dit zien als een illustratie van het reveil van het

Afb. 5. Schilderij met Madeleine de Trazegnies in kloosterhabijt (Sint-Jozefskapel van de 's Heiligs Kerstskerk, Gent, foto 2017).

katholicisme kort nadat de calvinisten van de macht en uit de stad verdreven waren. Dit werd krachtig gestimuleerd door de overheid, in het bijzonder door de aartshertogin Isabella. Typevoorbeeld daarvan was Madeleine de Trazegnies (afb. 5), godvruchtige eredame van de al even godvruchtige Isabella. Deze trok zich in 1603 uit de wereld terug in een huis bij de kerk van sHeiligs Kersts (Sancti Christi, Seleskest, Sint-Salvator), waar ze een grond bezat (5). Haar onderkomen was geen hutje of stulpje, maar een echt huis, waar Madeleine zich liet dienen door Marie Caudron, 'haere dienstmaerte'. Ze kon wellicht ruim leven van een waarlijk aanzienlijk jaargeld, haar toegekend door de aartshertogin: een bedrag van 12.000 groot, meer dan de jaarwedde van de derde stadspensionaris, een hoge ambtenaar. Vergelijk dat met de schamele vier tot twaalf groot die de hoger vermelde middeleeuwse 'clusenessen' toebedeeld kregen. Bovendien liet de stad Gent haar vrij van belastingen wonen en kreeg ze veel later (in 1631) nog een stadssubsidie omdat ze op het Nieuwland twee 'hautten huysen met stroo ghedeckt' had laten heropbouwen in steen. Dat was geen uitzonderlijke gift, maar onderdeel van de versteningspolitiek die het stadsbestuur toen voerde omwille van de brandveiligheid. De edelgeboren dame stierf in 1642 en werd begraven in haar parochiekerk onder een zerk met de vermelding dat ze leefde als een kluiszinares: 'reclusa' (afb. 6). Haar levenswijze lijkt wel duidelijk te verschillen van wat we ons bij kluiszinaars en kluiszinaressen voorstellen. Of liet ze dat geld gebruiken om de ere-

dienst van Sint-Jozef te stofferen? Die kende onder de aartshertogen een sterke opgang. In de Seleskestkerk werd toen de nog bestaande aan hem gewijde zijkapel ingericht waarin het grafmonument van Madeleine te bezichtigen is. Zo waren er nog meer. Nog dertien andere Gentse kluizenaars en kluizenares-

**S. JOSEPHS KAPELLE.
CHAPELLE DE SAINT-JOSEPH.**

Nº 59. Blauwe zark. — Pierre bleue.

Hic moratur
diem resurrectionis
nob. ac rev. soror **MAGDAL.**
DE TRESIGNIEZ, postquam vixisset
59 annos hic in suo Salvatore
sancto reclusa, animam eidem
reddidit exultans,
5 maii 1642, aet. 77.
Requiescat in pace.

Afb. 6. Graftschrift in de Seleskestkerk van zuster Magdal. de Trezigniez (Madeleine de Trazegnies) met de term reclusa: kluizenares (uit: 'S Heiligskerstskerk, Gent. In: Graf- en gedenkschriften der provincie Oost-Vlaenderen, deel I, Eglises paroissiales de Gand, par une commission d'érudits, Gent, 1857-1868.

sen werden met naam en toenaam genoteerd in diezelfde eerste decennia van onze Spaanse tijd. Ene Agnes van Hoeve leefde als kluizenares dicht bij de Trazegnies. Dat was ook het geval met Guillame Reussy en een niet bij name genoemde kluizenaar in de jaren 1595-1596. Een familielid (?) Bauduyn (de) Reussy was in 1607-1613 eveneens 'hermyt' bij de Sint-Salvatorkerk.

Tanneke Pieterarents verloor haar kluis bij de volderskapel, nu protestantse tempel aan de Brabantdam, toen de paters kapucijnen daar introkken. De Gentse schepenen bezorgden haar in 1589 'by vorme van aelmoese ende tot secourse vanden oncost' een andere kluis 'neffens de Sinte Quintinus cappel-

le' (op de Sint-Kwintensberg). Bij Sint-Pieters woonde ook nog een zuster Catharina in 1605 als kluizenares en in 1615 was ze blijkbaar opgevolgd door Francisca Cupens, 'reclusa'. Van een Guillame Godtwyn 'hermyt' in die tijd is de verblijfplaats niet gekend.

Joos de Stercke stierf op Ekkergerm in 1624 'gheweest hebbende clusenaer in het huus van de kerke t' eynde het kerchof vijf ofte zesendertich jaren'. In het geval van zijn vermoedelijke opvolger, Gillis van Heylbeke 'cluysenaer t'Ackerghem', al in 1625 gestorven aan de pest, komen we iets te weten over diens levensomstandigheden. Een deel van zijn bezit, de 'ornamenten vanden autae, de casufels ende den kilt die plochten te dienen in de cluyse', werden aan de parochiekerk gegeven. Zijn meubeltjes werden verkocht om de begravenis te bekostigen. De kluis zelf hoorde toe aan de kerk. Blijkbaar omgaf de man zich met priesterattributen, iets wat eigenlijk niet hoorde.

'Sustere' Janneke Gothont, 'cluusenesse int Tempelhof', kreeg in 1616 financiële hulp van de stad 'tot hulpe van de nodige reparatie behouvende aen haere cluse omme te weeren water en de wint'. De stad begiftigde zelfs kluizenaars buiten de stad. In 1618-1619 kreeg Guido Chevalier, wellicht Gentenaar (?), een stadssubsidie 'thulpen t'maecten van eene hermytaige benefens de cappelle te Stoupe binnen de prochie van Ertvelde'. Dat was een bedevaartsoord. In 1623 werd Madeleine de Trazegnies in haar (min of meer) van de wereld afgekeerde levenswijze gevolgd door collega's die evenwel in communiteit bleven leven. Zes eredames van de aartshertogin lieten zich opsluiten in een kloosterstichting die het strenge regime toepaste van de Theresianen in de geest van de heilige Theresia van Avila. Dat gebeurde op Ekkergerm in wat de Gentse Theresianenstraat (bij de Holstraat) zou worden. Of die ook zo rijk begiftigd werden door hun vroegere 'werkgeefster', is ons niet bekend. In elk geval leefden de laatste slotzusters uiterst armoedig en primitief, iets waarvan de bezoekers, die enkele jaren geleden op een Open Monumentendag het pas verlaten kloostertje bezichtigden, kunnen getuigen.

In latere tijden tot aan de opheffing in 1783

Sommige kluizenaars oefenden een nuttige functie uit. Zo stelde de proost van Sint-Pieters in 1698 broeder Jan de Rouck, eremijt te Gentbrugge, aan als schoolmeester in Ledeberg buiten de Keizerpoort. Nog in de jaren 1700 kregen de eremijten van Gentbrugge een klein bedrag van de stad 'in aelmoesen'. Tegen het einde van de achttiende eeuw waren er nog kluizenaars in Gent. Emmanuel Pieters woonde als eremijt op de al vermelde 'Keutenberg' (Geu-

zenberg, oorspronkelijk Guldenenberg) aan het einde van de Molenaarstraat in 1783. Ook Judocus Steyaert verhaalt erover in zijn Volledige beschrijving van Gent (p. 255) en hij vermeldt er een Kluiwestraatje bij, schuinover de abdij Ter Hagen.

In 1783, trof een van de hervormingen van Jozef II, naast de biddende orden, ook de kluienaars, die officieel afgeschaft werden (6). Alle kluienaars moesten hun kluis verlaten, hun naam en 'kleedsel van kluienzaer' afleggen. Ambtenaren werd opgedragen een lijst aan te leggen van de kluienen en kapellen met hun inhoud. Kluienaars die kapellen bedienden mochten dat verder blijven doen, maar ze moesten zoals de anderen hun eremijtenkleed afleggen en ze mochten de benaming niet meer gebruiken. Meestal tijdelijke kluienaars bleven hier en daar nog een onderkomen vinden bij later heropgerichte kloosters.

Noten

- 1 De passages tussen aanhalingstekens werden letterlijk overgenomen uit De Meyer, P.P.B. (1947), *De H. Coleta van Corbie*, Sint-Franciscusdrukkerij, Mechelen, pp. 140. Ze geven het idee weer van het kluienaarsleven zoals men dit medio vorige eeuw voorstelde. Dit verschilt naar de letter, niet naar de geest, van wat te lezen staat in de teksten geschreven door de Vaulx en zuster Perrine, de twee eigentijdse bronnen voor de latere levensbeschrijvingen (uitgave door de Gier, G. 1982, *Sinte Coleta van Corbie. De bronnen*. Vonksteen, Langemark, pp. 276).
- 2 Vandenbroecke, C. (2004), *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden*, Academia Press, Gent, p. 167.
- 3 Meer over de kluis in Gentbrugge bij Diericx, Ch.L. (1816), *Mémoires sur la Ville de Gand*, deel II, p. 470 en bij De Bleecker M. (zonder jaartal), *Gentbrugge 8 eeuwen geschiedenis*, p. 16 en 38-41.
- 4 Dagboek van de Gentse Collatie 7 augustus 1482, f. 492. Ook in Diericx, 1816, deel II, p. 421, met als bron Memorieboek van de stad Gent.
- 5 Ossieur, E. (2008), 'Magdalaine' de Trazegnies, eredame van aartshertogin Isabella, kluienaars in Gent. In: *Vlaamse Stam*, jg. 44 nr. 6, p. 591-596. Samen met aanvullingen betreffende andere gevallen uit de eerste decennia van de Spaanse tijd vooral geput uit de nota's Van Werveke.
- 6 Rijksarchief Gent, Archief Oudburg nr. 469, Resolutieboek 1783, f. 209; *Declaratie van den Keyser raekende de kluienzaers, vanden 2. julii 1783*, uitgegeven door Pieter Frans de Goetin.